

A művészet ismeretelméleti kérdései Christopher Caudwell és Lukács György esztétikájában. Bp. 1981. Akadémiai K. 179 l.

Ha nem is egyedülálló, viszonylag mégis szokatlan utat választott Szili József. Nem valamilyen irányzatnak a zászlaja alá szegődve igyekszik minél messzebbre előrejutni – többé-kevésbé adottnak véve az irányzat helyességét –, inkább arra vállalkozik, hogy megvilágítsa: honnan célszerű kiindulni. Nem sajnálja eközben az olyan gondolatok és fogalmak analízisét magában foglaló munkáktól sem az energiát, amelyek elvégzése többek szemében akár egy helyben topogásnak is mutatkozhat. Eltökélten kutatva egymással szembeforduló marxista esztéták gondolatrendszerében is az olyan tényezőket, amelyek továbbfejleszthetők – konokul keresve a tudományos igazságot.

Érdeklődésének Caudwell esztétikai munkássága áll az előterében, vizsgálódásainak végső célja azonban nem annyira tudománytörténeti, mint amennyire esztétikai arculatú.

A korán derékba tört életműű angol gondolkodó munkásságának fogadtatását, illetve eddigi értékelését föltárva azokat a mozzanatokot is megvilágítja, amelyek Lukács György életművében hasonlóképpen föllelhetők, vagy pedig ugyanannak az igazságnak adják más-más oldalról induló közelítését, „körültapogatását”. Gondos munkával bizonyítja be, hogy Lukács és Caudwell-bírálati a valóságos Caudwell helyett gyakran annak valamilyen átértelmezett, illetve félrehallott változatát illetik; nem hallgatja azonban el azt sem, hogy a kiváló képességű, de fiatalos sarkításával nemegyszer kihívóan fogalmazó (ebben az elméletíró József Attilával is rokon!) angol esztéta néha maga is „vétkes” abban, hogy többen félremagyarázzák. Tisztázza például, hogy Caudwell – kétségekívül építve ugyan Freudra – nem azonosítja a költészetet az álom-tevékenységgel (amit egyébként Freud sem tett meg); azt is bebizonyítja, hogy Caudwell sem valamilyen elszigetelt szubjektivitásnak a megnyilatkozásait keresi a költészetben. Sőt, a nála egyébként bírálhatóan laza kategóriaként alkalmazott „genotípus” fogalma és a lukácsi „nembeliség” közt is kimutatja az egymással rokon vonásokat.

A legrészletesebben azonban a könyv címében megjelölt tárgyat boncolgatja Szili József. Annak kérdéskörét tekinti át, hogy mi tekinthető tükrözésnek, illetve miben ismerhető föl az úgynevezett művészi tükrözés tárgya. Ennek során

részben aláhúzza azoknak a – kutatóinknál viszonylag későn megvilágosodó – fölismeréseknek a jelentőségét, amelyek szerint a tükrözés nem azonosítható az ábrázolással illetve megfeleltetéssel, másrészt – egyes Lukács Györgynél található megfogalmazásokkal szemben is – joggal hangsúlyozza, hogy a valóságnak maga az ember is része, tudatával együtt. Ennek nyomán jut azután azokra a következtetésekre, melyek szerint „a művészetben az ember végső fokon önmagát tükrözi vissza; nem önmaga esetleges, véletlenszerű valóját, hanem szükségszerű, az emberi teljesség valamely aspektusát tartalmazó képét . . . azt a potenciális énünket, amely akkor alakul ki, ha a társadalom révén aktív viszonyba jutunk a valósággal”. A művészeteknek ezek szerint sajátos tárgyuk van: „*Ez a tárgy az objektíven létező oldala a valóságnak, amely magában rejtje azt a látszólag »szubjektív« szempontot is, hogy az ember a maga társadalmi-esztétikai gyakorlatában a tárgynak egyszersmind alkotója is. A tárgy e sajátosságának megfelel az esztétikai visszautkrözésnek az a különösége, hogy . . . egyszersmind alkotás is . . . az esztétikai visszautkrözés mint megismerés csak az alkotással egységben valósul meg.*” (A kiemelések a szerzőtől származnak.) – Elmondható, hogy a szerteleltések és dogmatikus merevségek környezetéből kiemelt, lényeglátó caudwelli gondolatok, illetve a régi, beszűkített realizmuskonceptió nehézkes gondolatömbjeitől elkülöníthető, ezeken néhol messze túlmutató lukácsi okfejtések valamilyen „középvonalának” tájékán előrajzoló esztétikai felfogás – a könyv lapjain megfogalmazott koncepció, melyet Caudwell merészebb ráérzéssel, Lukács sokkalta nagyobb alapos-sággal készít elő – mindenképpen értékes tényezőjévé lehet elméleti vitáinknak, sok korábbiál alkalmasabb elvi irányítójává irodalmi-művészeti vizsgálódásainknak.

De talán kiegészítést, illetve pontosítást és továbbfejlesztést is kíván.

Részben azért, mert Szili József lépéseket tesz ugyan a tükrözés meglehetősen tág fogalmának differenciálása útján, kérdés azonban, hogy elegendő határozottsággal teszi-e meg azokat. Az *ábrázolást* ugyan méltán tekinti speciális, nem pedig alapesetnek (míg Lukácsnál néha még a nem ábrázoló építő- és zeneművészet jelenik meg

valamiféle „határeset”ként), s az is indokolt, hogy a kifejezést is ennek a fogalomnak a körén belül tárgyalja. Az esetek jelentős százalékában ugyanakkor *expressis verbis* azonosnak mondja a tükrözést a megismeréssel. Holott erre sem a „klasszikusok” szóhasználat, sem – újabb példát véve – Katona Péternek e tárgyban megjelent könyve nem ad ösztönzést, (*A tükröződési elmélet és a tudat aktivitása*, 1978. 64–66. stb), bizonyító eljárásra pedig Szili József sem vállalkozik. Részben világos logikával mutat ugyan rá arra az ellentmondásra, hogy Lukács egyfelől a tudományos, fogalmi-gondolati megismerést ismeri el „a tulajdonképpeni”-nek – azon az alapon, hogy ez a következetesen objektivitásra törekvő, a dezantropomorfizáló – másfelől éppen megismerés voltában minősíti többnyire a tudománnyal egyenértékűnek a művészetet. Ő maga viszont azáltal lesz következetlenné, hogy bizonyítás nélkül minősíti azt a föltevést, amelyik szerint a megismerésen túl „az esztétikumnak vannak egyéb . . . funkciói”, úgy, mint ami kitér a lényegi kérdésföltevések elől. (Noha a részzerűségről való kiemelés, illetve a nembeliségbe emelés éppenséggel „egyéb funkció”-nak mutatkozik.) Annak érdekében, hogy feloldja a Lukácsnál észlelt ellentmondást, Szili abban vitázik vele, hogy ő szerinte létezik egy bizonyos *specifikus művészi tükrözési tárgy*. Mégpedig: az önmagát alkotva egyetemessé emelő szubjektum, melynek adekvát tükrözése így szükségszerűen tartalmazza az *alkotásnak* is a mozzanatát. Itt azonban Szili először is azt a tényt hagyja figyelmen kívül, hogy az önmagát alkotva kibontakoztató nembeli ember, illetve emberség (emberi lényeg) nem minősíthető kategorikusan olyan tárggyá, amely „a nem öntudatszerű visszatükrözés számára hozzáférhetetlen”. (Ebben a föltételezésben mintha még ott visszhangoznék a New Criticism egyes képviselőinek felfogása.) Hiszen ha tény is, hogy a különböző lélektani (csoport- illetve társadalomlélektani) kutatások még viszonylag halványan világították meg ezeket a területeket; olyan titkokat, amelyek természetükből adódóan föltárhatatlanok, ezek sem rejthetnek. Másrészt azt nem veszi itt figyelembe Szili József, hogy a sajátos *reakálási* formák gyűjtőneveként értelmezhető „tükrözés” jelentését nemcsak az szűkíténe be igen erősen, ha az „ábrázolás”-éval azonosítanák, hanem az is, ha a „megismerés”-ével tekintenek egyenértékűnek. (Vagy pedig az utóbbi fogalmát kellene mértéktelenül fellazítani, fellazítása által valójában lemondva a tudományos megismerés eddig viszonylag jól elkülönített fogalmáról. –

Talán megemlíthető ennek kapcsán, hogy magam az „ábrázolás”, „emocionális reakálás kifejezése”, „analóg szerkezetű alkotás”, „fogalmi-gondolati megismerés”, illetve a „meghatározottságok révén következtetni engedés” hozzávetőleges terminusaival kísértem meg egyetemi jegyzetemben, illetve előadásaimban a tükrözés tág fogalmának szorosabbakra való felbontását.) – „Az esztétikai visszatükrözés a gyakorlat sajátos módja” (162), az esztétikai visszatükrözés egy-egy aktusa képes „megragadni . . .” az emberi tudat fejlődésének egy-egy mozzanatát (166), az öntudatszerű alkotás „kifejezi” az emberi lényeket (129), az esztétikai tükrözés képes az emberi lehetőségek gazdagságát „az egyén élményévé tenni” (105), „megtestesíteni” stb.; az értekezésnek ezek a megfogalmazásai azt érzékeltetik, hogy a szerző maga sem föltétlenül, illetve nem jellegzetesen megismerészerű mozzanatokban látja a művészet lényegét.

Említést kívánhat még – részben másfelől közelítve – az is, hogy viszonylag nagy mértékben jellemzi Szili József munkáját az a fajta „feszítettség”, mely gyakran észlelhető esztétikai fejtegetésekben. Gondolatainak többnyire szigorúan logikus menetét követve ezért ismételtelen fogalmazódnak meg az olvasóban olyan kérdések, hogy vajon milyen eljárással lehet mindezt a konkrétumok világára visszavetíteni; műelemzésekben vagy művészettörténeti kutatásokban alkalmazni. Azokban a részletekben is szívesen vennénk egy-egy konkrétumra való utalást, melyekben a művész tevékenységének önnön nembeliségét megvalósító, azt kifejező, alkotó jellegéről szól; igazán nehezzé azonban akkor válik a feladat, mikor valaki a specifikus *megismerési tárgy* konkrétabb körülhatárolására, a sajátos művészi megismerésnek mint egyes művekben realizált megismerési formának a jellemzésére kíván vállalkozni. Ilyenkor úgy érződik, hogy nem csupán az igényes szellemi munka természetéből adódó nehézségekkel kell számolni: a nehézségek egy része föltehetően abból adódik, hogy a használt fogalmak egy része nincs kellő világossággal körülhatárolva, a gondolatok egy része túlságosan steril közegben mozog, maga mögött felejtve a konkrétumok talaját.

A mondottakból úgy látszik, Szili Józsefnek érdeme lenne továbbmennie azon az úton, amelyen évekkel ezelőtt megindult: van lehetőség pontosításra, továbbgondolásra, bizonyára kiigazításra is. Megjelent munkája azonban már nem kizárólag a további lehetőségeket mutatja. Eddigi – itt csak részben jelzett – értékeivel is olyan

eredményeit reprezentálja esztétikai szakirodalmunknak, melyeket már nem célszerű a további kutatásokban figyelmen kívül hagyni.

Nem kizárólag hazai körökben: nemzetközi viszonylatban sem.

Tamás Attila

KÜZDELEM, BUKÁS, MEGTORLÁS

Emlékiratok, naplók az 1848–49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól. A kötet anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette, az előszót, a bevezetőket és a jegyzeteket írta Tóth Gyula. Bp. 1978. I–II. Szépirodalmi K. 539; 481 l.

Vannak könyvek, melyeket csak úgy érdemes végigolvasni, hogy közben másik száz könyvet is föllapoz s átböngész az ember. Kívált, ha olyan történeti tárgyú kiadványt veszünk kézbe, amelynek szereplői korszakforduló szemtanúi, kisebb-nagyobb szerepvivői, nemegyszer az események irányítói voltak, s e tényből következően papírra vetett emlékeik egyenesen megkövetelik a szembesítést, összevetést, hozzáolvasást. Célszerű hát ily esetben egy jó könyvtár csöndjébe burkolózni, hogy olvasás közben bármikor kéznél legyen ama másik száz-kétszáz Gutenberg-találmány.

Szükségesnek látszott a fentiekkel jelezni olvasói viszonyulásunkat Tóth Gyula munkájához, ugyanis az általa gondozott emlékirat-gyűjtemény jellegénél fogva ösztökél a könyvtári bűvárlatra. A *Küzdelem, bukás, megtorlás* szerkesztője nemes feladatra vállalkozott: múlt századi szabadságharcunkat megidéző emlékiratokat kutatott fel, azokból szövegrészleteket választott ki, szerzőikről a szükséges tudnivalókat rövid bevezetőbe foglalta, végül a két kötetbe duzzadt anyaghoz jegyzeteket csatolt; tehát korszerű, tudományos igényű szövegkiadványt tett asztalunkra. Előszavából megtudjuk, hogy szöveggyűjteménye egy új könyvsorozat, a *Szabadságharc és abszolutizmus* indításként jelent meg, ezt követik az 1859-ig, majd az 1867-ig terjedő időszakot bemutató memoárok. Az elképzelést csak elismerés illetheti, helyességét főleg hangúlyoznunk; forrásértékű emlékirataink megjelentetésének szükségességét régóta hangoztatja a történettudomány; nézzük hát, mennyit törleszt könyvkiadásunk ez irányú adósságából a szóban forgó, ezer oldalt kitevő válogatás.

Mindenekelőtt nem árt fölemlíteni, hogy 1848/49-re vonatkozó memoár-irodalmunk teljes filológiai fölmérése mindmáig nem történt meg. Kacziány Géza század eleji. könyvecskéje (*A magyar memoire-irodalom 1848-tól 1914-ig*, Bp. 1917) kétszáznegyvenhat emlékiratról nyújt áttekintést, mai kutatók mintegy félezerre becsülik

a korszakra vonatkozó hazai és külföldi emlékiratok számát. Ebből a gazdag anyagból Tóth Gyula harmincnyolc szerző iratát emelte ki s belőlük rövidebb-hosszabb szövegrészeket illesztett egymás mellé. Válogatásának alapvető szempontja az volt, hogy valamennyi szövegrészlet a szabadságharc legvégső szakaszát, a világosvári fegyverletételt és az azt követő császári megtorlás eszendeit idézi föl.

Elsőül – s ez igen jó szerkesztői érzékre vall – a néhai kormánybiztos, Vukovics Sebő emlékiratából olvashatunk részletet. Vukovics kevésbé ismert, még kevésbé méltányolt alakja a szabadságharcnak. A katasztrófa másnapján írt memoárjában nyoma sincs a színezní-akarásnak, tárgy- és ténytisztelete mentes minden szenvedélyességtől; egyénekre és viszonyokra egyaránt élénk világot vető előadásmódja mintegy alaphangtűsül szolgál a gyűjtemény egészéhez. Szinte sajnáljuk, hogy ritkaságszámba menő „naplójának” mindössze nyolc lapnyi terjedelem jutott. Őt követik a katonai vezetés élén állók – Mészáros Lázár, Dembinski, Görgey, Klapka és Madarász József – visszaemlékezései, valamint Kossuth műfajilag ugyan a többi fölül, de számvető szándéka okán helyesen ide iktatott, híres viddini levele. A felsorolt nevek jelzik, hogy negyvennyolc kérdésének sűrűjében vagyunk. Mert kit nem ejtene rabul az elébb emlegetett könyvtári bűvárlat láza, ha példának okáért egymás után olvassa el Görgey hideg logikájú, metsző élességű fejtegetéseit és Kossuth pátosszal fogalmazott levelét? De említethetők Dembinski és Madarász vagy Klapka és Mészáros helyzetértelmező, önigazoló írásait is. Így, együtt olvasva őket mindegyre eszünkbe jut Péterfy fájdalomosan szép észrevétele: „mintha remények tarlóján járnánk s szembe fujna az őszi szél”.

A történelmi köztudat által is (remélhetően) számon tartott személyiségek után kevésbé ismert szemtanúk következnek. Egykori honvédtisztek, közkatonák, különféle tisztségviselők, kiknek föl-